

ხათუნა ჟანაზიანი

თემის ნიშნების საკითხისთვის კახეთის
1812 წლის აჯანყების დოკუმენტები

1999 წელს თსუ გამომცემლობამ გამოსცა „დოკუმენტები“ კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის“. ეს არის აჯანყებულ კახელთა საჩივრები და ჩვენებები (დაკითხვის ოქმები).

კახეთის ცნობილი აჯანყება 1812 წლის იანვრის ბოლოს დაიწყო და მოიცვა მთელი კახეთი (ქიზიყი, შიგნი და გარე კახეთი). აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ მთავარმართებლის მარკიზ პაულიჩის გადაწყვეტილებით დაიწყო აჯანყების გამომწვევი მიზეზების შესწავლა. შეიქმნა საგანგებო კომისია. შეგროვდა ოცდაათამდე საჩივარი, ათეულობით მოწმე დაიკითხა. 1812 წლის ივნისში მთავარმართებელი შეიცვალა, კომისიამ მუშაობა შეწყვიტა და მოპოვებული მასალები პეტერბურგში გადაიგზავნა, შემდეგ ამ მასალამ ბინა დაიდო მოსკოვის სამხედრო-ისტორიულ არქივში. არქივიდან 1951 წელს მასალა გადმოწერა და გამოსაცემად მოამზადა ისტორიკოსმა შოთა ხანთაძემ, გამოსცა კიდეც 1961 წელს, თუმცა „არასასურველი გამოცემა“ სტამბაშივე განადგურდა. 1999 წელს შემთხვევით გადარჩენილი ცალის მიხედვით ხელახალი გამოცემა მოამზადა ისტორიკოსმა დ. ცინცაძემ. „დოკუმენტები“ საინტერესოა არა მარტო ისტორიული, არამედ ენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც, კერძოდ, კახური დიალექტის ისტორიული ვითარების გასარკვევად.

გამოქვეყნებული დოკუმენტური მასალის მიხედვით ირკვევა, რომ მთხრობელები ჩვეულებრივი გლეხები არიან, წერა-კითხვის უცოდინარი ხალხი. მათზე წიგნის გავლენა გამორიცხულია, ისინი საუბრობენ ჩვეულებრივი სასაუბრო ენით. ჩამწერები სასულიერო პირები არიან, რომლებსაც ზოგ შემთხვევაში შესაბამისი განათლება აქვთ მიღებული. მასალის გაცნობისას აშკარად გამოიკვეთა ანტონ I-ის სკოლის გავლენა მართლწერაში, მაგრამ არსებითი ის არის, რომ

ამბის გადმოსაცემად ის მორფოლოგიური ფორმები გამოიყენება, რომლებიც სწორად აქვს მიჩნეული მთხრობელს. ჩამწერი მორფოლოგიურ ფორმებს არ ცვლის. შეიძლება ტექსტი ფონეტიკური თვალსაზრისით სანდო არ იყოს, მაგრამ მორფოლოგიური ფორმების სანდოობაში ჩვენ ექვს ვერ შევიტანთ. ჩვენ ყურადღებას ამჯერად თემის ნიშნებზე შევაჩერებთ.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნავენ, თემა არის ზმნის კატეგორია, რომელიც საერთოა პირველი და მეორე სერიის ყველა მწკრივისთვის. ამის მიხედვით გვაქვს ერთთემიანი და ორთემიანი ზმნები, განსხვავებას ქმნის პირველი და მეორე სერიის მწკრივის ფორმები.

თემის ნიშნები სხვადასხვანაირად გამოიყენება ქართული ენის დიალექტებში, კახურში ეს საკითხი თავისებური და საინტერესოა. 1812 წლის დოკუმენტები წარმოდგენას გვიქმნის ორი საუკუნით ადრინდელ ვითარებაზე, თუ რა მდგომარეობა იყო იმდროინდელ კახურში თემის ნიშანთა გამოყენების თვალსაზრისით. ჩვენი მიზანია ეს მონაცემები შევადაროთ ამჟამინდელი კახური დიალექტის ვითარებას. ამისთვის გამოვიყენეთ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ბაზაზე შექმნილ დიალექტურ კორპუსი, რომელშიც შეტანილია ამ დრომდე გამოქვეყნებული და ჩაწერილია ტექსტები.რამდენიმე მომენტზე გავამახვილებთ ყურადღებას:

აკაკი შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ (შანიძე, 1973: 389) საუბრობს ისტორიულ ერთთემიან ზმნებზე, რომლებიც ადრე არ დაირთავდნენ თემის ნიშნებს, ხოლო როგორც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ისე ამჟამინდელ კახურშიც ეს ზმნები თემისნიშნაინებია. ვხვდებით ასეთ ფორმებს:

„ხო, ვინც დააკლავს, **ხოცავენ** (ქ.დ.კ. არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის არქივი, 1949-1988, corpora.co);

„მინადენი წყალი **რეცხავს**“ (შინამრეწველობის მასალები, corpora.co).

დოკუმენტებშიც დასტურდება ისეთი შემთხვევები, როცა აწყოში ეს ზმნები თემის ნიშანს ივითარებს. მოვიყვანთ ილუსტრაციას საკვლევი მასალიდან:

„ქვევრებსა ვრეცხამთ, ვკრეფავთ, ვწურავთ, სამოც ოთხმოცი საპალნე გამოდის“ (მანავი).

ძველ ქართულში ეს ზმნები თემის ნიშნის გარეშეა: **ვრეცხთ, ვკრეფთ**. უწყვეტელში კი იმავე ტიპის ზმნებმა არქაული ფორმა შინარჩუნეს. საკვლევ მასალაში დასტურდება უწყვეტელში ანალოგიური ფორმები: „**ხოცდნენ**“, „**გვეჯდნენ**“, მაგალითად:

„მას ჟამს რასაც ბეგარაში კაცსა ვგზავნიდით, ურმის ხარს, პირუტყვს შიმშილით **ხოცდნენ**“ (სიღნაღი);

„იასაულები გვედგენ, გვემდენ, **გვეჯდენ**, უარეს გვპირდებოდნენ“ (ყანდაურა).

საინტერესოა აწმყოს მწკრივში ზმნათა მესამე პირის წარმოება. ძველ ქართულში აწმყოს მესამე სუბიექტური პირის მრავლობით რიცხვში **-ავ** თემის ნიშანი ხმოვანს კარგავდა. დოკუმენტებშიც ამგვარი ფორმა დადასტურებული, მაგალითად: „**დაიფიცვენ**“:

„ვხედავთ სასამართლოში დასხდებიან მდივან ბეგათ და **დაიფიცვენ** მაშინ ამბობენ ქრთამი არ ავილოთო“ (თელავი).

ახლა ასეთი შემთხვევები აღარ დასტურდება. ვითარება სალიტერატურო ქართულის მსგავსია, თუმცა, ჩვეულებისამებრ, დიალექტის ნორმა არის: **დაიფიცამენ** (**-ავ** თემის ნიშნის ნაცვლად ძირითადად გვხვდება **-ამ** თემის ნიშანი, თუმცა **-ავ** თემისნიშნიან ვარიანტსაც შევხვდებით).

„დოკუმენტების“ მასალების მიხედვით, **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნიანი ზმნების უწყვეტლის პარადიგმა ძირითადად ძველიქართულისებურია. ძველ ქართულში უწყვეტლის მწკრივში გვქონდა უღლების შემდეგი პარადიგმა:

„ვაკურთხევდ(ი)“	ვაკურთხევდით
აკურთხევდი(ი)	აკურთხევდით
აკურთხევდა	აკურთხევდეს“ (სარჯველაძე, 1997: 104).

მასალებში დასტურდება პირველი პირის ფორმები:

„საწნავი მიწები არის, რომელსაც **მოვწნევდით** და დავთესდით“ (ვეჟინი, გურჯაანი);

„აგრეთვე თვეში ოც ურემს **უზიდევდით**“ (ვეჟინი, გურჯაანი);

„გვითხოვნია ბილეთი, რომ ჩვენი მწუხარება მოხსენებოდა მართებულს და ესე უწყალოდ **გვრისხევდა**“ (სიღნაღი)

უწყვეტლის მწკრივის ზმნებს მეორე პირში არ ვხვდებით თავად ტექსტის შინაარსიდან გამომდინარე. ძველ ქართულში მრავლობით რიცხვში უწყვეტლის მწკრივის მესამე პირს-**ეს** დაბოლოება ჰქონდა, ხოლო დოკუმენტებში მხოლოდ თემის ნიშნის ვარინტია შენახული, პირის ნიშანი კი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის მსგავსად ეწარმოება ზმნებს, მაგალითად:

„იდგნენ ჩვენს საკუთარს მინდორში და **სთიბევდნენ**“ (მამნაარი).

დღესდღეობით კახურში **-ავ** თემის ნიშანს ზმნებში ძირითადად **-ამ** თემის ნიშანი ჩაენაცვლა, მაგალითად:

„ყინულზე **გავლენამ**“ (ქ.დ.კ. არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის არქივი, 1949-1988, corpora.co);

„ბიჭმა უთხრა: ჩვენ შინ არა ვყოფივართო და **გვინახამ** ქალეზიო“ (ქ.დ.კ. არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის არქივი, 1949-1988, corpora.co).

დოკუმენტებში კი უპირატესობა **-ავ** თემის ნიშანს ეძლევა, თუმცა **-ამ** თემისნიშნის ვარიანტებიც გვხვდება:

„ქვევრებსა **ვრეცხამთ, ვკრეფავთ, ვწურავთ**, სამოც ოთხმოცი საპალნე გამოდის“ (მანავი);

„კიდევ **ვხნავთ**, კიდევ **ვთესავთ** ჩვენის შეძლებით და პურსაც სყიდულობენ“ (თელავი).

დოკუმენტებში III სერიის პირველ თურმეობითში **-ავ** და **-ამ** თემისნიშნის ზმნების პარალელურ წარმოებას ვხვდებით. ძირითადად დასტურდება **-ამ** თემისნიშნის ვარიანტები:

„რა ხანია აქ დრაგუნის პოლკი დგას და იმათთვის თივა **გვიზიდამს**“ (პატარძელი, ბერთუბანი);

„იმის ანგარიში არ ვიცით, რა ერთი **დაუხარჯამს**, და არც ამ წლებანდელის ამ დანახარჯისა არა მოუციათ რა“ (პატარძელი, ბერთუბანი).

-ავ თემის ნიშნის ნაცვლად **-ამ** მაწარმოებლის გამოყენება უკვე დიალექტური ნორმაა, თუმცა ზოგჯერ **-ავ** თემის ნიშანსაც ვხვდებით:

„ამას გარდა საქმის გამოძიებაში და წარმოებაში **დაგვიხარჯავს**, რომელიც მიგვიღია სიღნაღის სუდიის ლეიბინისათვის“ (ანაგა).

ამჟამინდელ კახურში I თურმეობითში თემის ნიშანი ძირითადად არ გადასდევს ზმნას, ზმნები ია დაბოლოებაზე გადავიდა სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით, მაგალითად: **მიზიდნია**. ან თუ თემის ნიშანს გადაიყოლებს, -ავ თემის ნიშნის ნაცვლად - ამ თემის ნიშანი ჩნდება, მაგალითად: **მიზიდამ**.

საბოლოოდ აღვნიშნავთ, რომ დოკუმენტებში გვხვდება როგორც ერთთემიან ზმნათა ძველი ქართულისებური წარმოება, ისე ახალი ქართული სალიტერატურო ენისათვის დამახასიათებელი თემისნიშნისანი ზმნები, ასევე დასტურდება დიალექტური ნორმის მიხედვით წარმოებული ვარიანტები.

ლიტერატურა

გოგოლაშვილი 2010 – გოგოლაშვილი გ., ქართული ზმნა (ფორმაწარმოების საკითხები), არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი, 2010.

გოგოლაშვილი, არაბული 2017 – გ. გოგოლაშვილი, ა. არაბული, ახალი ქართული ენა (დიალექტების მორფოლოგია. კრებვითი ანალიზი), ტ. III., თბილისი, 2017.

დოკუმენტები 1999 – დოკუმენტები კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის, თბილისი, 1999.

მარტიროსოვი, იმნაიშვილი 1956 – მარტიროსოვი ა., იმნაიშვილი გ., ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956.

სარჯველაძე 2004 – სარჯველაძე ზ., ძველი ქართული ენა, თბილისი, 2004.

შანიძე 1930 – შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1930.

შანიძე 1976 – შანიძე ა., ძველი ქართული ენა, თბილისი, 1976.

ჯორბენაძე 1989 – ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I, თბილისი, 1989.

**Towards the Issue of Thematic Markers in the Documents
of the 1812 Kakheti Rebellion**

Summary

In the Kakhetian dialect thematic markers are expressed in a peculiar and interesting way. The documents of 1812 give us an idea about the linguistic situation of two centuries ago and the usage of thematic markers in the Kakhetian dialect of that time. The paper focuses on some points of the issue in question:

1..Historically, single-themed verbs with no thematic markers take one in current Kakhetian dialect (*xocavt*).In the documents under discussion these verbs have no thematic markers. However, there are instances when they take thematic markers in the Present Tense, but in the Past Imperfect they preserve an archaic form. In the empirical data the following forms are evidenced: (*xocdnen*, Signaghi), (*gvžčždnen* - Qandaura).

2. Of particular interest is the formation of the third person in the verbs of the Present Screeve. In Old Georgian, in the third subjective person, plural, the thematic marker *av* lost its vowel. Similar forms are attested in the documents under analysis (*daipicven*-Telavi). The formation of the third person in verbs was similar to that of Old Georgian (*daipicven*, Telavi). Such forms are no longer attested in the Kakhetian dialect; the formation evidenced is similar to that of Standard Georgian. However, the dialectal norm being *daipicamen*, the thematic marker *-av* is replaced by *-am*.

3.According to the data, the imperfect paradigm of the verbs with *-av* and *-am* thematic markers is mostly similar to that of Old Georgian; the first person forms are also attested (*movqnevdi* -Vezhini, Gurjaani); due to the text content the imperfect screeve is not encountered in the second person of the verbs with a similar formation, though in the third person the variants with the vowel *e* are encountered (*gvrisxevda*-Signaghi: *stibevdnen*, *Mashnaari*).

4. At present the thematic marker -av is replaced by the marker -am. In the documents the former prevails, though the verbs with the thematic marker-am are also encountered (*vrecxamt*, *vkrepavt*-Manavi).

5. In the documents in Resultative 1 of Series 3 the parallel formation of the verbs with -av and -am thematic markers is attested. The form *gvizidavs* is typical of Standard Georgian, whereas *gvizidams* is a dialectal norm. In current Kakhetian dialect the verbs in Resultative 1 generally take no thematic markers, however, if there is any exception it is the thematic marker -am which is employed *mizidnia mizidam*.